

УДК 911.3

Костянтин Мезенцев, Євген Яковенко

ОСОБЛИВОСТІ ДИНАМІКИ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В СУМСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Проаналізовано динаміку міграційних процесів у Сумській області в розрізі адміністративних районів за період 2005-2010 роки. Виявлено особливості динаміки сальдо міграції в регіоні (абсолютних значень та у розрахунку на 1000 жителів). Проведено порівняльний аналіз середньорічних значень сальдо міграції в розрізі районів. Виявлено відмінності в інтенсивності міграції в межах регіону. Побудовано картосхеми, що відображають особливості внутрішньорегіональної, міжрегіональної та міждержавної міграції в Сумській області.

Ключові слова: міграція населення, міграційні процеси, сальдо міграції, інтенсивність міграції, внутрішньорегіональна міграція, міжрегіональна міграція, міждержавна міграція.

Константин Мезенцев, Евгений Яковенко. ОСОБЕННОСТИ ДИНАМИКИ МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В СУМСКОЙ ОБЛАСТИ. Проанализирована динамика миграционных процессов в Сумской области в разрезе административных районов за период 2005-2010 годы. Выявлены особенности динамики сальдо миграции в регионе (абсолютных значений и в расчете на 1000 жителей). Проведен сравнительный анализ среднегодовых значений сальдо миграции в разрезе районов. Выявлены различия в интенсивности миграции в регионе. Построены картосхемы, которые отображают особенности внутрирегиональной, межрегиональной и межгосударственной миграции в Сумской области.

Ключевые слова: миграция населения, миграционные процессы, сальдо миграции, интенсивность миграции, внутрирегиональная миграция, межрегиональная миграция, межгосударственная миграция.

Kostyantyn Mezentsev, Yevgen Yakovenko. PECULIARITIES OF THE DYNAMICS OF MIGRATION PROCESSES IN SUMY REGION. The dynamics of migration processes in Sumy region by administrative districts for the period 2005-2010 is analysed. The peculiarities of the dynamics of the net migration in the region (absolute values and per 1000 inhabitants) are revealed. Comparative analysis of the average annual values of the net migration at district level is carried out. The differences in the intensity of migration in the region are revealed. Maps that display main characteristics of intraregional, interregional and interstate migration in the Sumy region are built.

Keywords: migration, migration processes, net migration, intensity of migration, intraregional migration, interregional migration, interstate migration.

Постановка проблеми. Увага, яку приділено питанням міграцій в рамках адміністративної реформи в Україні, свідчить про актуальність даної теми. Так, у грудні 2010 року нарешті було створено окремий управлінський орган – Державну міграційну службу України, у травні 2011 року затверджено Концепцію державної міграційної політики, у червні 2011 року – План заходів щодо інтеграції мігрантів до українського суспільства на 2011-2015 роки, у липні 2011 року ухвалено новий Закон України „Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту”. Це важливі кроки загальнодержавного значення. Водночас міграційні процеси в Україні мають суттєві регіональні відмінності. Це вимагає проведення суспільно-географічних досліджень, спрямованих на виявлення міграційних патернів окремих регіонів. Особливий інтерес становить Сумська область, міграційні процеси в якій зумовлені як особливостями соціально-економічного розвитку, так і прикордонним географічним положенням.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Міграційні процеси – традиційний об’єкт географічних досліджень, оскільки мають яскраво виражений просторовий характер. Здавна міграції вивчалися географією населення, а згодом – й поведінковою (біхевіористичною) географією, де акцент робиться на просторових відмінах у прийнятті рішень щодо міграцій, вивченні міграційної поведінки різних категорій населення тощо. Проте внаслідок пасивності вітчизняних географів поступово основні центри дослідження міграцій в Україні зосередились в економічних та соціологічних інститутах НАН України, зокрема, Інституті демографії та соціальних

досліджень імені М. В. Птухи (Е. Лібанова, О. Макарова, О. Позняк та ін.), Інституті економіки та прогнозування (Т. Богдан та ін.), Інституті регіональних досліджень (У. Садова та ін.), Інституті соціології (І. Прибиткова та ін.), а також Національному інституті стратегічних досліджень (О. Малиновська). Географи залишилися фактично на „узбіччі” міграційних досліджень, хоча зарубіжний досвід свідчить про вагомий дослідницький потенціал суспільної географії щодо вивчення міграцій.

За останні п’ять років в Україні захищено лише три дисертації на здобуття кандидата географічних наук, що безпосередньо присвячені вивченню міграційних процесів в Україні (С. Западнюк, 2009) чи в окремих регіонах – Харківській (М. Височин, 2007) та Волинській (С. Пугач, 2011) областях. В низці робіт міграції розглядаються як окрема складова чи фактор розвитку інших об’єктів, зокрема демографічної ситуації, ринку праці. Водночас за цей же час економістами та соціологами за підтримки різноманітних фондів було реалізовано десятки проєктів з вивчення міграцій та опубліковано низку монографій, які в тому числі торкаються виключно географічних питань. В цілому вони охоплюють три блоки тем – зовнішні трудові міграції, міграційна політика, а також питання біженців та шукачів притулку.

При цьому комплексних досліджень міграційних процесів у регіонах України в розрізі низових адміністративних одиниць залишається вкрай недостатньо. Зокрема, це стосується й Сумської області. Тому **метою даної статті** є спроба проаналізувати динаміку міграційних процесів у Сумській області в розрізі адміністративних районів за період 2005-2010 роки.

Виклад основного матеріалу. Методичні зауваження. Аналіз динаміки міграційної ситуації в Сумській області здійснено за даними статистичних щорічників регіону за період 2005-2010 років у розрізі адміністративних районів. Оскільки у статистичних щорічниках наводяться дані за адміністративними районами та містами обласного підпорядкування окремо, а щодо районів, районні центри яких не є обласними – разом, то з метою усунення цих невідповідностей всі дані було агреговано в розрізі базових районів (без виокремлення міст обласного підпорядкування та їх „відривання” від довколишньої території, що перебуває під їх безпосереднім впливом).

Дослідження включає три складові:

- аналіз динаміки сальдо міграції (абсолютних значень та у розрахунку на 1000 жителів) в регіоні;
- порівняльний аналіз середньорічних значень сальдо міграції в розрізі районів;
- внутрішньорегіональний аналіз інтенсивності міграції.

Для оцінки інтенсивності міграції обраховано коефіцієнт міграційного обороту (індекс рухливості):

$$WOM_t = \frac{I_t + E_t}{L_t} C_t$$

де WOM_t – коефіцієнт міграційного обороту, I_t – кількість прибулих (іммігрантів), E_t – кількість вибулих протягом року (емігрантів), L_t – середньорічна чисельність населення в році t , C_t – константа (зазвичай прирівнюється до 100).

Якщо даний коефіцієнт відображає інтенсивність просторових змін у регіоні, то сальдо міграції – результати цих змін.

Динаміка сальдо міграції. Значення загального сальдо міграції та міграції в межах України протягом 2005-2010 років залишається від’ємним, але його величина за цей період скоротилася більше ніж удвічі. Сальдо міждержавної міграції має позитивну тенденцію зміни: –116 осіб (–0,1 на 1000 жителів) у 2005 році та +158 осіб (+0,1) у 2010 р (таблиця 1). Тобто в області зупинився міждержавний відтік населення.

Таблиця 1

Основні напрями міграції населення у 2005 та 2010 роках

	Кількість прибулих		Кількість вибулих		Сальдо міграції	
	2005	2010	2005	2010	2005	2010
	<i>абсолютні значення (осіб)</i>					
Усі напрямки міграції	20730	21385	23450	22372	–2720	–987
У межах України	20134	20906	22738	22051	–2604	–987
внутрішньорегіональна	14517	14891	14517	14891		
міжрегіональна	5617	6015	8221	7160	–2604	–1145
Міждержавна міграція	596	479	712	321	–116	+158
	<i>у розрахунку на 1000 наявного населення</i>					
Усі напрямки міграції	16,8	18,3	19,0	19,2	–2,2	–0,9
У межах України	16,3	17,9	18,4	18,9	–2,1	–1,0
внутрішньорегіональна	11,8	12,8	11,8	12,8		
міжрегіональна	4,5	5,2	6,6	6,1	–2,1	–0,9
Міждержавна міграція	0,5	0,4	0,6	0,3	–0,1	+0,1

В 11 районах області значення сальдо внутрішньорегіональної міграції має позитивні значення, в 7 районах – негативні. Найвищі позитивні значення спостерігаються у Середино-Будському, Ямпільському та Краснопільському районах. Найбільший відтік населення в межах регіону спостерігається в Буринському, Липоводолинському районах (економічно відсталі райони області) та Роменському районі (внаслідок згортання промислового виробництва, зменшення інтенсивності ведення сільського господарства).

Загалом внутрішньорегіональна міграція є досить поширеним явищем для північних районів. Частина районів області є прикордонними (буферними, перехідними зонами з Російською Федерацією), а звідси і відсутність потужних промислових об’єктів, розвинутої інфраструктури. Інша частина є економічно відсталими, мають низькі показники зайнятості, високі – безробіття, несприятливі індикатори якості життя населення. Все це має „виштовхувальний” вплив до привабливіших районів регіону.

Сумська область відноситься до регіонів із середнім рівнем соціально-економічного розвитку. Тому для частини населення привабливішими є інші регіони держави, що зумовлює міжрегіональні міграційні потоки. Щодо сальдо міжрегіональної міграції, то приріст населення (хоч і мінімальний) спостерігається в Охтирському, Конотопському, Кролевецькому, Тростянецькому районах. Основний фактор – географічне положення: райони межують з адміністративними одиницями сусідніх Чернігівської та Полтавської областей, які на фоні даних районів є менш розвиненими (передусім це стосується міст Конотопа та Охтирки). Найбільший відтік населення спостерігається в Роменському, Липоводолинському, Буринському, Велико-Писарівському та Сумському районах. Ці райони є відсталими в економічному відношенні (за винятком Роменського та Сумського районів, населення яких мігрує до «економічно привабливих» Харкова, Києва та господарських центрів Полтавської області).

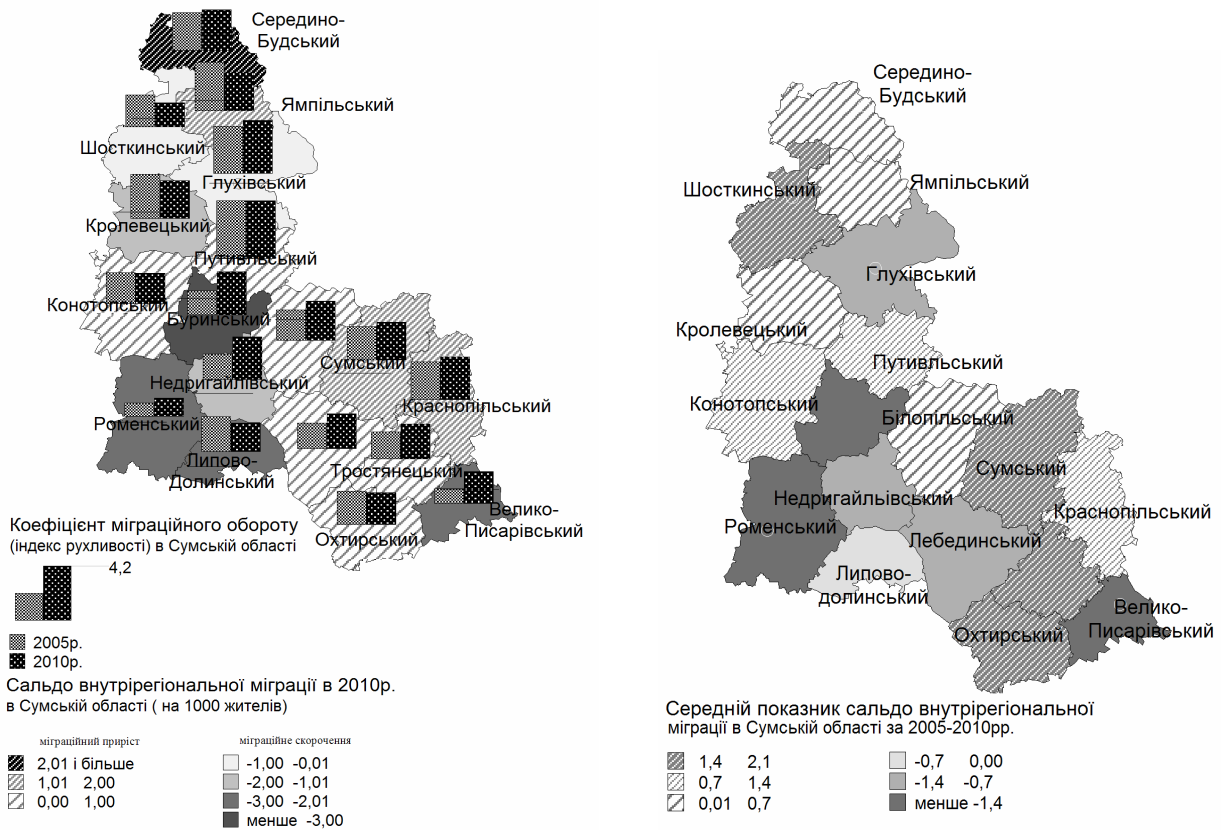

Рис. 1. Внутрішньорегіональна міграція населення в Сумській області

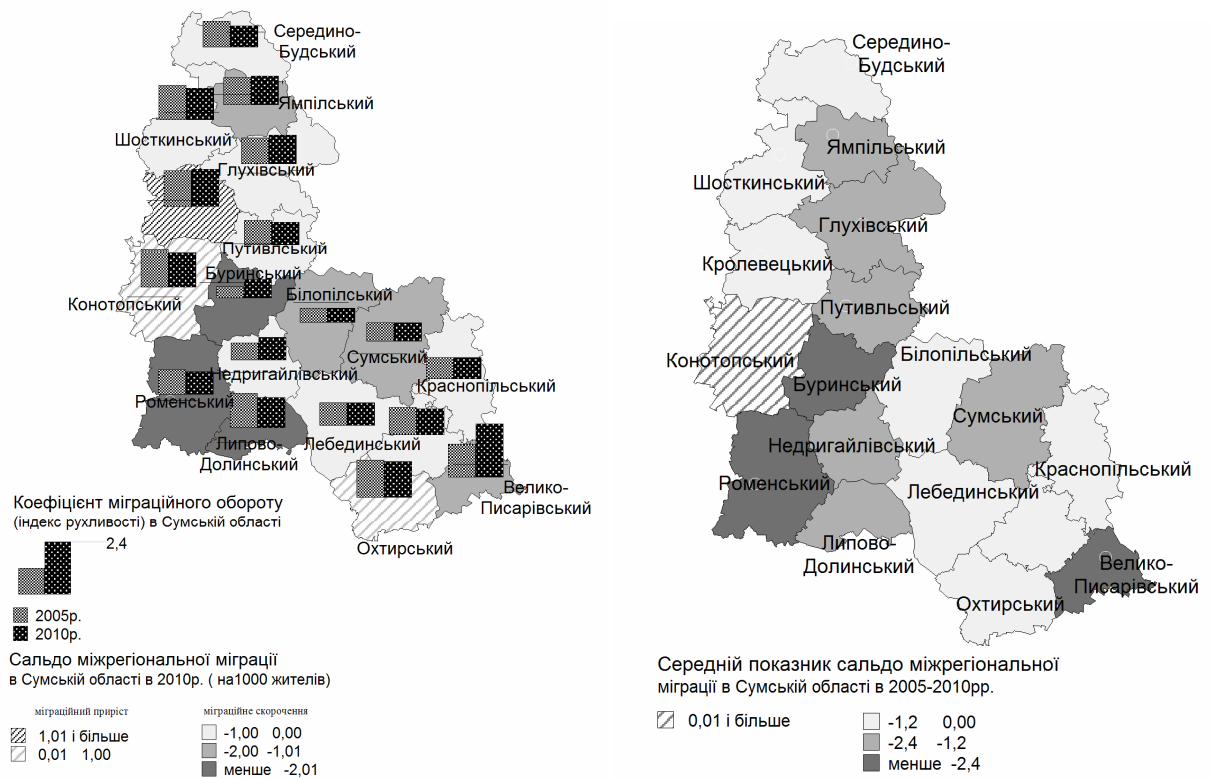

Рис. 2. Міжрегіональна міграція населення в Сумській області

Сумська область є прикордонним регіоном України, що визначає обсяги міждержавної міграції. Позитивне сальдо міждержавної міграції населення спостерігається в прикордонних Ямпільському, Се-

редино-Будському, а також Охтирському районах, негативне – у Велико-Писарівському, Краснопільському, Лебединському та Роменському районах (передусім внаслідок складної соціально-економічної

ситуації).

Загалом, еміграція населення області суттєвою мірою пов'язана із трудовими зв'язками. На Сумщині трудові міграційні процеси мають свою специфіку. Згідно даних соціологічних опитувань, що систематично проводяться обласним центром зайнятості, найбільша частка осіб працездатного віку мігрує до Російської Федерації. У міській місцевості на Росію припадає 45% трудових мігрантів, у сільській місцевості – близько 30%. Значні потоки трудових мігрантів спрямовані також до Італії (близько 25% мігрантів), Іспанії, Чехії, Польщі [4]. Згідно опитування, жителі міст півночі області мігрують за межі України переважно до Російської Федерації, наприклад, у Глухові 65% всіх трудових мігрантів, Середино-Буді – 63%, Ямполі – 64%, Путивлі – 60% [4]. Майже 80% громадян, які працюють за кордоном, – чоловіки.

Рис. 3. Міждержавна міграція населення в Сумській області

Динаміка середньорічних значень сальдо міграції. Середньорічні значення сальдо внутрішньорегіональної міграції за останні 6 років (з 2005 до 2010 року) свідчать про те, що найбільший приріст населення спостерігається в Сумському, Охтирському, Шосткинському районах (найбільш розвинені в області), а також Тростянецькому районі (за рахунок притоку населення з сусідніх малорозвинених в економічному відношенні районів). Найбільший відтік характерний для Глухівського, Роменського (внаслідок спаду промислового виробництва, зростання рівня безробіття) та Буринському (економічно відсталому за всіма показниками) районах.

Середні показники сальдо міжрегіональної міграції в області за період з 2005 до 2010 року є від'ємними в усіх районах області за виключенням Конотопського (де значення дещо перевищують нульову відмітку). Найбільший відтік населення спостерігається в Недригайлівському, Велико-Писарівському, Буринському та інших районах. Така ситуація свідчить про істотні соціально-економічні

проблеми в області, що виступають як „виштовхувальні” чинники.

Відповідно до середніх показників сальдо міждержавної міграції в Сумській області за останні 6 років, то значний приріст населення спостерігається в економічно відсталих районах: Велико-Писарівському, Недригайлівському, Глухівському, Середино-Будському, а відтік – у районах із порівняно стабільною економічною ситуацією (Сумському, Конотопському, Шосткинському та ін.). Головним фактором протягування населення є прикордонне суспільно-географічне положення районів, яке часто використовується для тимчасового переселення на дану територію з метою подальшої міграції до інших регіонів. Відтік населення з більш розвинених районів області може бути пов'язаний із притягальною силою економічних центрів інших держав (у першу чергу – Росії).

Інтенсивність міграції. Коефіцієнт внутрішньорегіонального міграційного обороту в межах Сумської області є досить високим і більшим за по-

дібні показники міжрегіональної та міждержавної міграції. Найвища інтенсивність внутрішньорегіональної міграції спостерігається у Путивльському, Глухівському, Середино-Будському, Кролевецькому районах, міжрегіональної міграції – у Велико-Писарівському, Конотопському, Охтирському районах. Порівняно з 2005 роком у 2010 зросла інтенсивність міжрегіональної міграції у Велико-Писарівському, Буринському, Глухівському районах.

Інтенсивність міждержавної міграції в Сумській області є порівняно низькою. Якщо максимальне значення коефіцієнту внутрішньорегіонального обороту становить 4,2, то міждержавного – лише 0,5. Найвища інтенсивність міждержавної міграції характерна для північних прикордонних районів області, Порівняно з 2005 роком інтенсивність міждержавної

міграції зросла лише в Охтирському та Велико-Писарівському районах.

Висновки. Механічний рух населення в Сумській області визначається її прикордонним положенням, соціально-економічною ситуацією в області в цілому та її специфікою в окремих районах. В регіоні найвищою є інтенсивність внутрішньорегіональної міграції. Найвищі середньорічні за 2005-2010 роки показники позитивного сальдо внутрішньорегіональної міграції характерні для Охтирського, Сумського, Шосткінського районів, міжрегіональної – Конотопського, міждержавної – Глухівського, Середино-Будського, Велико-Писарівського районів. Подальші дослідження міграційних процесів у Сумській області доцільно проводити в контексті їх впливу на соціальну безпеку регіону.

Список використаних джерел:

1. Ягельський А. Географія населення / А. Ягельський. – М. : Прогрес, 1980. – 382 с.
2. Статистичний щорічник Сумської області за 2010 (2005-2010 рр.) / За редакцією Л.І. Олеховича. – Суми: ГУС у Сумській області, 2011 (2006-20011). – 672 с.
3. Офіційний сайт Головного управління статистики в Сумській області. Режим доступу: <http://www.sumy.ukrstat.gov.ua>.
4. Офіційний сайт Сумського регіонального центру зайнятості. Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua/sum>.

УДК 911.3

Зоя Бойко

ПРОСТОРОВО-ЧАСОВИЙ РОЗПОДІЛ УМОВ ФОРМУВАННЯ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті розглядається формування трудових ресурсів з позиції регіональної системи та як процес забезпечення її саморозвитку. Виконаний суспільно-географічний аналіз просторово-часових особливостей розподілу трудових ресурсів. Для визначення взаємозв'язків між районами Дніпропетровської області відносно формування трудових ресурсів виконано кластер-аналіз за 2007, 2008, 2009, 2010 роки. Визначено сталі групи районів і виділена їх класифікація за подібністю умов формування трудових ресурсів. Сформовано узагальнену класифікацію районів.

Ключові слова: трудові ресурси, просторово-часовий розподіл, класифікація районів, частота групування районів, кластер-аналіз.

Зоя Бойко. ПРОСТРАНСТВЕННО-ВРЕМЕННОЕ РАСПРЕДЕЛЕНИЕ УСЛОВИЙ ФОРМИРОВАНИЯ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ ДНЕПРОПЕТРОВСКОЙ ОБЛАСТИ. В статье рассматривается формирование трудовых ресурсов с позиции региональной системы и как процесс обеспечения ее саморазвития. Выполнен общественно-географический анализ пространственно-временных особенностей распределения трудовых ресурсов. Для определения взаимосвязи между районами Днепропетровской области относительно формирования трудовых ресурсов выполнен кластер-анализ за 2007, 2008, 2009, 2010 гг. Определены постоянные группы районов и выделена их классификация по подобию условий формирования трудовых ресурсов. Сформирована обобщенная классификация районов.

Ключевые слова: трудовые ресурсы, пространственно-временное распределение, классификация районов, частота группирования районов, кластер-анализ.

Zoya Boyko. SPATIO-TEMPORAL DISTRIBUTING OF TERMS OF FORMING OF LABOUR RESOURCES OF DNIPROPETROVS'K REGION. In the article deals forming of labour resources is examined from position of the regional system and as a process of providing of its self-development. A publicly-geographical analysis is executed of spatio-temporal features of distribution of labour resources. For interrelation definition between regions of the Dnepropetrovsk area concerning formation of the labor resources the cluster analysis for 2007, 2008, 2009, 2010. Constant groups of areas are defined and their classification by similarity of conditions of formation of labour resources is allocated. The generalized classification of areas is created.

Keywords: labour resources, spatio-temporal distribution, classification of districts, frequency of grouping of districts, a cluster is an analysis,

Постановка проблеми. Соціально-економічні умови території мають дуальний характер у формуванні трудових ресурсів, оскільки, з одного боку, розвиток економіки (промисловості та господарства) території, особливості соціальної інфраструктури визначають потребу у трудових ресурсах, формують

попит на робочу силу, визначають якісні та кількісні характеристики трудових ресурсів. З іншого боку – самі трудові ресурси відіграють важливе значення для формування стабільного економічного і соціального розвитку [1]. У зв'язку із зазначеним зростає потреба в наукових дослідженнях умов формування трудових ресурсів на регіональному рівні.

Аналіз попередніх досліджень. Теоретичною